

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ

У статті досліджено історію виникнення сучасного українського волонтерського руху, створення перших благодійних організацій та студентських волонтерських груп. Висвітлено основні ідеї значної кількості міжнародних організацій, які, серед іншого, займаються активною підтримкою молодіжної волонтерської діяльності. Проаналізовано динаміку благодійної діяльності в Україні й пострадянських країнах та динаміку добровольчої діяльності громадян України впродовж 2010–2015 рр.

Ключові слова: волонтерство, Товариство Червоного Хреста, Всеукраїнська молодіжна організація “Соціальна ініціатива”, Український форум благодійників, Європейське дослідження цінностей, дослідження Всесвітнього індексу благодійності, Організація Об'єднаних Націй.

Світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. В Україні ж до останнього часу суспільна увага до волонтерської діяльності концентрувалася переважно в середовищах волонтерів, отримувачів волонтерської допомоги та дослідників волонтерства.

Прототипом сучасних волонтерів вважаються самаритяни біблійних часів, які надавали допомогу ближнім. В Україні також існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали в цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, добродійцями, добровольцями тощо [9]. Проте, історія виникнення сучасного українського волонтерського руху бере свій початок із середини ХІХ ст. На думку вітчизняного науковця Я. Буздугана [2], історія волонтерства в Україні нараховує понад сто років. Першими вітчизняними волонтерами вважають представників Товариства Червоного Хреста. Створене у другій половині ХІХ ст., воно розвивалось як гуманітарна медико-реабілітаційна організація, що допомагала нужденним, хворим, інвалідам та пораненим в Першій світовій війні військовослужбовцям.

В Україні Червоний Хрест виник 1918 р. за ініціативи Маріїнської громади сестер милосердя Червоного Хреста, яка з 1878 р. надавала благодійну медичну допомогу киянам. Протягом довгих років Червоний Хрест залишався медико-гуманітарним товариством, яке продовжувало допомагати нужденним цивільним і військовим особам. Невід'ємним елементом системи стали масові добровільні товариства. Серед першочергових завдань, які вирішувались його членами, зокрема, у міжвоєнний період, була допомога біженцям та військовополоненим, турбота про інвалідів та дітей-сиріт, боротьба з голодом, епідеміями. За ініціативою активістів товариства були збудовані громадські пральні та лазні, засновані та обладнані фельдшерсько-акушерські пункти, аптеки та магазини санітарної гігієни. Так, у 1930 р. при ньому функціонувало вісімнадцять рухомих санітарних загонів, шістдесят пунктів харчування [2, с. 8].

Сучасний принцип добровільної участі громадян особливо чітко проявився в часи Другої світової війни. Саме тоді товариство підготувало й спрямувало на фронт понад сто тисяч медичних сестер, санінструкторів та сандружинниць. Тисячі дівчат та жінок, закінчивши курси медсестер і санінструкторів, добровільно пішли на фронт. Завдяки своєчасній та кваліфікованій медичній допомозі вдалося повернути у бойові частини більше половини поранених. Медичні сестри рятували бійців на полі бою, незважаючи на те, до якої армії вони належать. Так вони виконували не тільки свій обов'язок медичного працівника, а й проявляли пощаду і милосердя до ворога.

Подвиг тринадцяти українських сестер милосердя, учасниць бойових дій відзначений нагородою імені Флоренс Найтінгейл – всесвітньо відомої сестри милосердя й громадського діяча Великої Британії. Наразі Товариство Червоного Хреста продовжує всю діяльність у формі патронажної служби сестер милосердя, що обслуговують самотніх громадян похилого віку, інвалідів та інших найбільш незахищених громадян

України, надає невідкладну гуманітарну допомогу жертвам стихійних лих, аварій і катастроф, збройних конфліктів та епідемій [8, с. 9–10].

У своїй сучасній суті поняття “волонтерство” прийшло в Україну разом із поняттями “громадянське суспільство”, “демократія”, “громадські організації”. На західний манер волонтерство почали називати на початку 1990-х рр., коли була створена служба під назвою “Телефон Довіри”, де під керівництвом досвідчених фахівців (психологів, педагогів, соціальних працівників) працювали волонтери. Наразі подібні центри екстреної психологічної допомоги створені у всіх регіонах України. Вони призначені для надання швидкої та своєчасної психологічної допомоги різним категоріям та групам населення.

Діють під егідою відомств освіти і охорони здоров'я, молодіжних організацій, правоохоронних органів. В останні роки аналогічні установи стали функціонувати і в державній системі соціального захисту населення. Надання психологічної допомоги засноване на принципах анонімності, абсолютної відкритості і доступності, конфіденційності та демократизму, що сприяє встановленню довірчого і доброзичливого діалогу, спрямованого на мобілізацію інтелектуальних, духовних і фізичних ресурсів особистості який звернувся з метою подолання їм кризового стану [10, с. 8].

Однією із перших ознак зародження вітчизняного волонтерського руху стала активна участь молоді, особливо студентської. Слід зазначити, що така діяльність є традиційною для України. За часів існування СРСР найпоширенішою формою волонтерства була різноманітна шефська допомога. Зокрема, діти та підлітки були активними учасниками тимурівського руху. Назва походить від книги Аркадія Гайдара “Тимур і його команда”, герой якої, Тимур, організував загін, який таємно допомагав сім'ям фронтовиків, літнім або хворим людям. Після появи цієї книги став зароджуватись, а згодом й активно розвиватись неформальний тимурівський рух [1, с. 43].

З 1992 р. в Україні почала активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді. Перші осередки соціальних служб почали створюватися у Харківській, Луганській, Дніпропетровській, Донецькій областях та Республіці Крим. У 1998 р. в Україні вже діяло 463 недержавні молодіжні організації. Мета цієї системи – створити умови для позитивної соціалізації молоді. Зміст роботи надзвичайно широкий: надання соціальної, психологічної, правової, освітньої та будь-якої іншої підтримки, допомога здійснити право молоді на повноцінне життя, навчання адаптуватися правовими засобами до сучасного світу. Пріоритетними напрямками діяльності центрів є соціальна підтримка молоді сім'ї, соціальна робота з жіночою молоддю, соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі та ін. Вважається, що саме створення центрів соціальних служб для молоді спричинило активний розвиток волонтерського руху [11, с. 118].

Кінець 1990-х – початок 2000-х рр. ознаменувався активізацією діяльності в Україні значної кількості міжнародних організацій, які, серед іншого, займались активною підтримкою молодіжної волонтерської діяльності. Ними було розроблено перші методичні поради для активістів-волонтерів, започатковано нові напрями роботи. Зокрема, у травні 1998 р. Україна серед інших країн Центральної та Східної Європи, а також кількох країн Азії, розпочала реалізацію регіональної програми “Ініціативи по роботі на добровільних засадах”.

Ідея програми належить Нью-Йорському Інституту Відкритого Суспільства (більш відомого як Фонд Сороса), і впроваджується вона через мережу національних відділень. Головною метою програми є відновлення руху волонтерів у згаданих країнах, як запоруки громадського суспільства та незворотності демократичних перетворень, збільшення частки добровільної праці громадян, спрямованої на розв'язання конкретних проблем. Під впливом західних спеціалістів, різноманітних європейських та американських проектів почали розвиватися принципово нові для країни соціальні

служби та надаватися нові соціальні послуги, як от впровадження волонтерства в середніх та вищих навчальних закладах, залучення молоді до вирішення суспільно-важливих проблем (боротьби за здоровий спосіб життя, допомоги нужденним, реалізація екологічних проектів та ін.) [3, с. 61].

У різних регіонах залучення дітей та молоді до волонтерської діяльності в кінці відбувалось різними шляхами і на основі різних принципів. Найбільш розповсюджений варіант – залучення студентів відповідних спеціальностей (соціальних робітників, соціальних педагогів, психологів, юристів, медиків) до соціальної роботи через волонтерські групи. Наразі в Україні функціонує ряд недержавних організацій, які активізують громадську діяльність шляхом розвитку волонтерського руху, спрямованого на якнайширше залучення населення до суспільно корисної роботи на добровільних засадах у благодійних, громадських та державних організаціях: Всеукраїнська молодіжна організація “Соціальна ініціатива”, Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва “Альтернатива-В”, Український форум благодійників тощо.

Майже при кожному вищому навчальному закладі створені та функціонують студентські волонтерські групи. Зазвичай, волонтерські програми включені до планів виховної роботи в закладах освіти, а також використовуються під час організації виробничих практик. Так, із 2003 р. студенти факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького державного університету займаються статевою освітою підлітків у літніх таборах шкіл. У Дніпропетровській області діє програма “Терези Феміди”, створено волонтерський молодіжний юридичний клуб, членами якого є студенти-правовики випускного курсу Дніпропетровського державного університету.

Члени Харківського міського дитячо-юнацького Центру моделювання “Ludus” допомагають психологам ЦССМ проводити роботу з дітьми на базі клубів за місцем проживання, вести роботу клубу “Дебати”. У м. Чернівці волонтерські загони постійно контактують з молодіжно-громадськими організаціями “Буковинські гайди” та “У гармонії з природою”, а також дитячими організаціями “Паросток” і “Веселка”.

У м. Вінниці волонтерами-студентами філологічного факультету педагогічного університету розроблено тематичний курс занять “Вивчаємо класичну літературу” для підвищення загального культурного та інтелектуального рівня молоді з певними вадами розвитку, а також проводяться заняття, спрямовані на ознайомлення з основами світових релігій. У Волинській області на базі СНУ імені Лесі Українки діє Центр волонтерів “Довіра”, в м. Львів волонтерська студентська організація “Академічний легіон”, учасники яких проводять роботу з усіх напрямів соціальної роботи [3, с. 63].

Таким чином, молодіжне волонтерство можливо вважати основним напрямом волонтерської діяльності в Україні в період до 2013 р. За Європейським дослідженням цінностей (EVS) (2008 р.), здійснення безоплатної праці на користь суспільства відбувалось наступним відсотком населення: робота з молоддю – 0,5%, допомога закладам сфери охорони здоров'я – 0,1%, організація культурних заходів – 0,7%, волонтерська допомога своїй спільноті – 0,7%, сфера екології та захисту навколишнього середовища – 0,2%. Як бачимо, реальна участь населення у волонтерській діяльності була незначною [7, с. 37].

Невисока активність підтверджується й даними дослідження Всесвітнього індексу благодійності (World Giving Index (WGI)), котрий був уперше складений в 2010 р. міжнародним благодійним фондом Charities Aid Foundation на основі даних, зібраних інститутом Геллапа (США). Рейтинг включає 153 країни світу і показує, наскільки активне населення цих країн в сфері благодійності. В період 2010–2013 рр. рівень участі населення України у волонтерській та благодійній діяльності, порівняно з іншими східноєвропейськими країнами, посідав середні позиції (табл. 1).

**Динаміка благодійної діяльності в Україні й пострадянських країнах,
Світовий індекс благодійності, %***

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Угорщина	21	22	24	28	29	22
Білорусь	25	29	25	25	28	26
Словаччина	24	25	27	25	26	22
Молдова	26	28	26	27	25	23
Україна	13	17	14	26	27	29
Румунія	16	23	19	23	23	28
Чехія	29	28	24	23	22	20
Республіка Польща	29	32	24	27	22	31
Російська Федерація	18	21	18	19	19	20
Німеччина	44	43	38	43	42	47

*Складено за: [4, с. 22]

Дані, подані у таблиці ілюструють феноменальне зростання рівня благодійної діяльності в Україні у 2013–2015 рр. В цілому, починаючи із 2010 р. він зріс на 16%. Так, серед 150 держав Україна у 2010 р. займала 150 місце, у 2014 – 103-тє, а у 2015 – 89-тє. Україна не значно вирізняється за значенням індексу благодійності серед інших пострадянських країн, однак слід відзначити, що серед наведених держав у 2014 р. найбільшу частку населення, задіяну в благодійній та волонтерській діяльності, порівняно з іншими пострадянськими суспільствами, простежено в Україні й Республіці Польща. Так, у 2010 р. Індекс благодійності для України становив 13% і був найнижчим у світі, а у 2015 р. – 29%, тобто Україна посідає 89 місце зі 145-ти у світі за рівнем благодійності [4, с. 22].

Місце країни в рейтингу залежить від середнього значення за трьома показниками: пожертвування приватними особами грошей благодійним організаціям; робота їх як волонтерів; надання громадянами допомоги незнайомим людям, які її потребують. Динаміку такої діяльності в українському суспільстві відображено у додатку Б.

Відповідно до результатів дослідження, серед громадян України в 2010–2015 рр. найбільш поширеним типом благодійної поведінки була волонтерська допомога, проте, якщо у 2010 р. цей показник становив лише 13% населення, то вже у 2013 р. він зріс до 32%, а до 2015 р. дещо зменшився – до 27% опитаних. Грошові пожертви на потреби благодійних організацій у 2010 р. зробили 8% населення, а в 2014 р. вже 28%. У 2015 р. цей показник залишався досить стабільним – 29%. Надання громадянами допомоги незнайомим людям, які її потребують також значно зростає: із 8% громадян в 2010 р. до 26% в 2015 р. По окремих напрямках благодійної діяльності Україна в 2015 р. посідала: за обсягом пожертв – 123 місце; обсягом волонтерської роботи – 43 місце; обсягом безпосередньої допомоги – 118 місце [4, с. 25].

Донедавна, єдиний потужний сплеск волонтерської активності в Україні відбувся під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 р. За даними організаційного комітету “ЄВРО-2012 Україна”, при потребі приблизно у 5,5 тис. волонтерів від бажаючих стати волонтерами УЄФА надійшло майже 24 тис. заявок, з яких більшість (90%) були з України та Республіки Польща [6, с. 79].

Новітній період розвитку волонтерської діяльності в Україні пов’язується передусім із революційними подіями 2013–2014 рр., коли в умовах соціальної нестабільності українського суспільства потреба в добровольчій праці загострилася. Для її розв’язання зусиль і фінансових вкладень держави стало замало, тому соціальні процеси потребували допомоги населення, готового на безкорисну працю. Дані про активізацію волонтерської діяльності саме у цей період підтверджуються соціологічними дослідженнями.

Так, в 2015 р. на замовлення Організації Об'єднаних Націй в Україні однією із найбільших міжнародних компаній, що пропонують послуги в галузі маркетингових досліджень "GfK Ukraine", було проведено масштабне дослідження "Волонтерський рух в Україні до і після Майдану". В опитуванні взяли участь тисяча респондентів у віці 16 років і старше. Результати змусили нагадати про те, що волонтерський рух в Україні на даний момент чи не найпотужніша сила, яка присутня в секторі громадянського суспільства.

Зокрема, згідно висновків дослідження 23% українців коли-небудь у житті займались волонтерством, протягом 2013 р. до них доєднались іще 9% населення, що разом становило 32%. Із початком антитерористичної операції кількість волонтерів збільшилась іще на 11%, тому на кінець 2014 р. їх загальна кількість становила 43% активного населення. Основним напрямком діяльності волонтерів у 2014 р. стала допомога українській армії та пораненим – цим займались 70% волонтерів.

До подій, що сталися в Україні у 2014 р., найбільш актуальними напрямками діяльності волонтерів були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору. Період 2014 р. вважається переломним для зміни суті волонтерської діяльності. Мається на увазі зростання кількості організованого волонтерства – різноманітних волонтерських організацій, переважно військового, медично-реабілітаційного та соціального спрямування [5, с. 6].

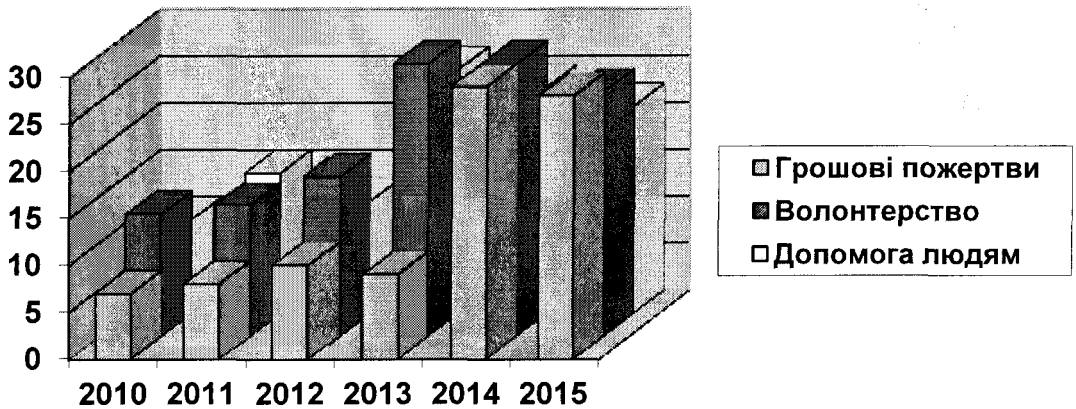
Умови функціонування волонтерського руху під час Євромайдану та військових дій були різними, в залежності від ролі держави у цих процесах. Протистояння представників громадянського суспільства із бюрократичною системою під час революції віднесло більшість громадських об'єднань (у тому числі безпекового спрямування) до опозиційного табору. Представники волонтерських об'єднань на євромайданах здійснювали, як акумуляцію ресурсів з подальшою передачею їх на потреби життєдіяльності наметових містечок (продовольство, медикаменти, побутові речі тощо), так і особисто виконували роботу соціального, просвітницького, медичного, інформаційного направлення.

Багато тисяч українських патріотів фактично виконували волонтерську роботу, не входячи до організованих осередків: надавали притулок протестувальникам, забезпечували їх продуктами харчування, здійснювали інші функції волонтерів. Характерною особливістю розвитку волонтерського руху в цей період стало залучення соціальних мереж до підтримки та поширення громадських ініціатив, які здебільшого функціонували у форматі неформальних волонтерських груп [3, с. 61].

Військова агресія ззовні об'єднала зусилля громадянського суспільства і держави у боротьбі з нею. Окрім того, волонтерська робота на євромайданах була для більшості її виконавців першим досвідом та стихійним проявом небайдужого ставлення до перебігу подій. Подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із військовими діями, був більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання. Події пов'язані із сепаратистськими рухами на Півдні та Сході України позначилися на конструкції волонтерської діяльності та умовах її здійснення: зміщено акцент з допомоги цивільному населенню та постачання всього необхідного для проведення АТО. Найбільш ефективний внесок до посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку військових дій у Донецькій та Луганських областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства.

За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися в потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектру потреб, як силових структур, так і громадян, що постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два фактори: патріотичний підйом у суспільстві, що призвів

до появи безпрецедентної кількості волонтерів й благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій [5, с.12–13].

Динаміка добровільної діяльності громадян України, 2010–2015 рр.,% [4, с. 25]

Отже, історія виникнення сучасного українського волонтерського руху бере початок із заснування Товариства Червоного Хреста, котре розвивалось як гуманітарна медико-реабілітаційна організація, що допомагала нужденним, хворим, інвалідам та пораненим військовослужбовцям. У своїй сучасній суті поняття “волонтерство” прийшло в Україну в період здобуття незалежності, а однією із перших ознак зародження волонтерського руху стала активна участь молоді, особливо студентської. Молодіжне волонтерство досить довго було основним напрямом волонтерської діяльності. Новітній період розвитку волонтерського руху пов’язується передусім із революційними подіями, коли в умовах соціальної нестабільності українського суспільства потреба в добровільчій праці загострилася. Подальший розвиток волонтерства, пов’язаний із військовими діями на сході України. Він став більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання. Події пов’язані із сепаратистськими рухами позначилися на конструкції волонтерської діяльності та умовах її здійснення: зміщено акцент з допомоги цивільному населенню та постачання всього необхідного для проведення АТО.

1. Бондаренко З. До питання про менеджмент та супервізію волонтерської роботи / З. Бондаренко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 43–53.
2. Буздуган Я. Еволюція світового волонтерського руху / Я. Буздуган, О. Никонович // Віче. – 2013. – № 12. – С. 7–10.
3. Войхевич В. Волонтер – це звучить гордо / В. Войхевич // Військо України. – 2015. – № 1. – С. 61–65.
4. Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2015 року. – Х. : Вид-во ХНАДУ, 2015. – 160 с.
5. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь / Д. М. Горелов, А. О. Корнієвський. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.
6. Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху в Україні / Т. Л. Лях; О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверева та ін. – К. : ВІЦ “Волонтер”, 2013. – 176 с.
7. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. – К. : Академпрес, 1999. – 112 с.
8. Забашта С. Історія Червоного Хреста України в контексті добровільної діяльності / С. Забашта // Практична психологія та соціальна робота. – 2015. – № 2. – С. 7–10.
9. Зелена книга української благодійності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vboabu.org.ua/greenpaper>
10. Коваль Л. Волонтери-психологи проти інформаційної війни / Л. Коваль // Урядовий кур’єр. – 2016. – № 31. – С. 8.
11. Крапівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація в добровільчестві / Г. О. Крапівіна // Вісник

Львівського інституту економіки і туризму: зб. наук. статей / М-во освіти і науки України, Львів. ін-т економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2014. – № 5. – С. 117–123.

В статье исследована история возникновения современного украинского волонтерского движения, создание первых благотворительных организаций и студенческих волонтерских групп. Освещены основные идеи значительного количества международных организаций, которые, среди прочего, занимаются активной поддержкой молодежной волонтерской деятельности. Проанализирована динамика благотворительной деятельности в Украине и постсоветских странах и динамику добровольческой деятельности граждан Украины на протяжении 2010–2015 гг .

Ключевые слова: волонтерство, Общество Красного Креста, Всеукраинская молодежная организация “Социальная инициатива”, Украинский форум благотворителей, Европейское исследование ценностей, исследования Всемирного индекса благотворительности, Организация Объединенных Наций.

The article examines the history of modern Ukrainian volunteer movement, the creation of the first charity organizations and student volunteer groups. Highlight the main ideas of a significant number of international organizations, which, among other things, actively supporting youth volunteer activities. Analyzed the dynamics of charitable activities in Ukraine and post-Soviet countries and the dynamics of voluntary activity of citizens of Ukraine for 2010–2015.

Keywords: volunteering, Red Cross Society, the all-Ukrainian youth organization “Social initiative”, Ukrainian philanthropists forum, the European value study, the study of the world giving index, the United Nations.